

PRIKAZ KNJIGE: MICHAEL GAGARIN,
„DRAKON AND EARLY ATHENIAN HOMICIDE LAW“
(Yale University Press 1981)

U VII veku p.n.e. arhont Drakon doneo je Zakon o ubistvu. Ovo verovatno nije jedini zakon čiji je on tvorac, ali je jedini, koji je uprkos tolikim vekovima uspeo da preživi do današnjeg dana. Originalni tekst zakona nije sačuvan. Godine 409/8 p.n.e. nomoteti (*nomothetai*), koje je izabrala Narodna skupština, izvršili su reformu Solonovih zakona i Drakonovog Zakona o ubistvu. Verzija zakona, koja je sačuvana, datira iz ovog vremenskog perioda.

Ovaj zakon je važan dokument, na osnovu koga se može izučavati krivično zakonodavstvo tadašnje Atine. Interesovanje za zakon poraslo je kada ga je Ronald S. Stroud u svojoj knjizi „Drakonov Zakon o ubistvu“ (*Drakon's Law on Homicide, University of California Press 1968.*) po prvi put objavio, dajući pri tom vrlo korisne epigrafske i istorijske komentare. Za razliku od njega, Majkl Gagarin u svojoj knjizi „Drakon i drevno atinsko pravo o ubistvu“ pokušava da ode korak dalje, pružajući pravnu analizu ovog teksta.

Majkl Gagarin je profesor klasičnih nauka na Teksaskom univerzitetu u Ostinu. Tokom svoje karijere najviše se bavio grčkim pravom, literaturom i filozofijom. Po obrazovanju nije pravnik, ali je napisao veliki broj radova¹ iz oblasti grčkog prava, što ga čini jednim od najboljih poznavalaca antičkog grčkog prava.

Knjiga se sastoji iz osam poglavlja, koja se ređaju kao logične celine. Na početku poglavlja postavljen je problem, koji se argumentovano razrađuje, da bi na kraju Gagarin u svakom izvukao najvažnije zaključke do kojih je došao. Korišćeno je preko četrdeset neposrednih izvora, dat vrlo pregledan indeks pojmova i spisak literature.

Na početku knjige dat je tekst zakona na starogrčkom i engleskom jeziku. Gagarin u uvodnim poglavljima (prvom i drugom) daje prikaz socijalnih prilika u Atini u periodu pre, za vreme i posle donošenja zakona. Analizirajući atinsko običajno pravo, Gagarin vodi računa i o terminologiji, kojom se označavaju krivičnopravni instituti. Krivično pravo tadašnje Atine, pokušava da dovede u vezu sa *trespass*-om², modernim institutom anglosaksonskog krivičnog prava. Međutim, pošto su u pita-

1 Od najznačajnijih radova izdvajamo: *Early Greek Law*, Berkly 1989; *Women in Athenian Courts*, Dike 1998/1; *The Basileus in Athenian Homicide Law, Polis&Politics*, University of Copenhagen 2000; *Bouleusis in Athenian Homicide Law, Simposion 1988, Köln-Wien 1990*; *The torture of slaves in Athenian Law*, ClPh 1996/96.

2 *Trespass* je zakonom zabranjeno činjenje usmereno ka nekoj osobi ili njenoj imovini. U okvirima građanskopravne materije naziva se *tort*, a krivičnopravne *crime*.

nju različite države, pravni sistemi i socijalne prilike, Gagarin zaključuje da ono što bi se u atinskom pravu u VII veku p.n.e. moglo podvesti pod *tort*, danas predstavlja *crime*, modernog anglosaksonskog prava.

U trećem poglavlju data je sveobuhvatna analiza sačuvanih odredaba zakona, dok su četvrto, peto, šesto i sedmo posvećeni proučavanju umišljajnog ubistva, koje se ne pominje izričito u zakonu. Završno poglavlje pruža zaključke o organizaciji, stilu i opštim načelima zakona.

Sagledavajući veliki broj problema, koje Gagarin obrađuje, tri su ključna: Zašto se tekst zakona primarno odnosi na nehatno ubistvo? Da li je sačuvan Zakon o umišljajnom ubistvu? Koji je Drakonov doprinos atinskom pravu?

U zakonu Gagarin uočava tri celine. Prvi deo posvećen je kažnjavanju, sudskom postupku, institutu oprosta i retroaktivnoj primeni zakona. Iz ovih odredbi zaključuje da je Drakon unapredio običajno kažnjavanje, koje se svodilo na krvnu osvetu, dobrovoljnu kompoziciju i progonstvo. Kompozicija je mogla da usledi i posle progonstva, pošto je bila dobrovoljna, za razliku od oprosta, koji rođaci žrtve moraju dati unapred. Progonstvo nije bilo obavezno, a slovom zakona to postaje, čime se sprečava krvna osveta. Kažnjavanje pokušaja ubistva na isti način kao i ubistva, ograničenje samopomoći propisivanjem državnih organa pred kojima će se voditi krivični postupak, takođe predstavlja korak dalje u odnosu na običajno pravo. Drugi deo zakona se odnosi na gonjenje učinioca, njegovu zaštitu u toku sudskog postupka i u progonstvu. Na ovaj način, kako ističe Gagarin, obezbeđuje se da ne dođe do sukoba između rođaka žrtve i optuženog za ubistvo. Treći deo zakona je delimično sačuvan. Ono što je izvesno je da se na ovom mestu nalaze odredbe o ubistvu u saomodbrani i dozvoljenom ubistvom. Gagarina zbunjuje činjenica da se u ovakvoj koncepciji zakona pominje samo nehatno ubistvo.

Najviše pažnje Gagarin pridaje odredbi kojom započinje Drakonov Zakon o ubistvu: „Ako čovek bez namere ubije neka se kazni progonstvom“. Prilog *καὶ εἰὼ* (bez namere), koji se nalazi na početku ove odredbe, stvorio je velike nedoumice u pogledu kvalifikacije ubistva na koji se zakon odnosi. Gagarin posvećuje čak dva poglavlja (peto i šesto) upotربي ovog priloga. Sa jedne strane analizira upotrebu *καὶ εἰὼ* u grčkom pravu, zasnivajući svoje zaključke na velikom broju pravnih i književnih tekstova antičke Grčke, a sa druge strane preko ovog priloga objašnjava nedoumicu u vezi sa postojanjem umišljajnog ubistva u sačuvanom zakonu.

Pošto se umišljajno ubistvo nigde u zakonu ne pominje izričito, Gagarin u nudi tri mogućnosti: da Drakon uopšte nije ni obrađivao umišljajno ubistvom, da je Zakon o umišljajnom ubistvu napisao naknadno ili da su pravila o umišljajnom ubistvu posredno sadržana u tekstu sačuvanog zakona. Pored činjenice da veliki broj pravnih kodifikacija, iz ovog vremenskog perioda, kako u drugim grčkim polisima, tako i u drugim državama, tematiku umišljajnog ubistva prepušta običajnom pravu, Gagarin odbacuje prvu mogućnost. Argumente za svoju tvrdnju pronalazi u Demostenovim govorima (Dem. 20.158 i 47.71), kao i u delima Aristotela i Heroda, gde se pominje Drakonov Zakon o umišljajnom ubistvu. Poredeći način pisanja drugih grčkih zakona i zakonika, kao što su Gortinski zakonik i Zakonik Tasosa, pisac zaključuje da se u njima odredbe zapisuju od najređih ka najčešćim slučajevima. Skoro je nemoguće da se umišljajno ubistvo ređe dešavalo u praksi od nehatnog ili dozvo-

ljenog, te iz tog razloga odbacuje i mogućnost da je Drakon naknadno proučavao umišljajno ubistvo. Ono što ga navodi na pomisao da je Drakon zaista obuhvatio u svom zakonu i pitanje umišljajnog ubistva jesu neke od odredaba ovog zakona koje mogu da se odnose i na umišljajno ubistvo. On primarno misli na odredbe posvećene kažnjavanju pokušaja ubistva i davanju oprosta za ubistvo, gde se zaista upotrebljava samo imenica *φόνος* (ubica), bez određenja da li se radi o umišljajnom ili nehatnom ubici.

Ukoliko je bilo predviđeno različito kažnjavanje za umišljajno i nehatno ubistvo, tada bi mogao da prihvati postojanje dva zakona. Međutim, obrađujući veliki broj presuda, pronađenih u Atini, Gagarin zaključuje da je u najvećem broju slučajeva progonstvo bilo kazna i za umišljajno ubistvo. U skladu sa tim iznosi smeo zaključak da se zakon podjednako primenjivao kako za nehatno, tako i za umišljajno ubistvo. Po njemu, prva odredba obuhvata nehatno ubistvo samo zato što se ono ređe dešavalo u praksi, a primena zakona na umišljajno ubistvo se podrazumevala. Da bi čitavu problematiku približio i čitaocu laiku upotrebljava poređenje „ako neko od mojih studenata za vreme ispita nehatno pogleda u test svoga kolege, pašće ispit“.

Gagarinov zaključak da se Drakonov Zakon o ubistvu podjednako primenjivao i na umišljajno i na nehatno ubistvo predstavlja novinu u naučnim vodama posvećenim ovoj tematici. Do momenta pojavljivanja ove knjige verovalo se da je od prvog (621. godine p.n.e.) do drugog (409/8. godine p.n.e.) objavljivanja zakona došlo do njegove revizije, zatim da se za slučajeve umišljajnog ubistva uvek izricala smrtna kazna i konačno, pravila se tolika razlika između umišljajnog i nehatnog ubistva da je to najviše uticalo na stvaranje mišljenja o postojanju dva zakona. Gagarin ističe da se među modernim autorima razvila polemika u pogledu razgraničenja umišljajnog i nehatnog ubistva u Drakonovom zakonu samo zato što je danas velika razlika između ove dve vrste ubistva. Međutim, ukoliko se proučava zakon koji je donet u VII veku p.n.e. mora se voditi računa o prilikama tadašnjeg vremena. Analizirajući preživlele izvore iz tog perioda Gagarin zaključuje da se u praksi tadašnje Atine ovo razgraničenje nije ni postavljalo kao problem. U jednom od Demostenovih govora (Dem. 47.52–53) uočava umišljajno ubistvo, ali i da tužilac na tome ne insistira. Jedino o čemu su vodili računa bilo je ubistvo stranca, u kom slučaju se postupak vodio pred Paladiumom. Ono što je izvesno je da je optuženi za ubistvo uvek mogao odabrati progonstvo pre početka završnog govora na suđenju (Dem. 23.69; Ant. 4.4.1). Sa druge strane mora se napraviti razlika između sudskog postupka koji se pokretao privatnom tužbom za ubistvo (umišljajno i nehatno) i procedure *apagoge*, koja se vodila za političke slučajeve i za koju je sud uvek izricao smrtnu kaznu. Postoje primeri presuda za umišljajno ubistvo kod kojih je izrečena smrtna kazna, ali postoje i primeri kod kojih je propisana sankcija progonstvo (Dem. 23.77–78). Gagarin se sa pravom pita šta se dešavalo ukoliko sud izrekne smrtnu kaznu? Prilike u Atini su bile takve da slaba decentralizovana vlast nije bila u stanju da se sama postara za izvršenje smrtne kazne. Ono što dodatno ide u prilog progonstvu, kao najčešće izricanoj sankciji, bez obzira da li se radi o umišljajnom ili nehatnom ubistvu, jeste i Solonova odluka o amnestiji. Najverovatnije su Efeti ubicu osuđivali na progonstvo, a ako on nije otišao na odsluženje sankcije svaki Atinjan je imao pravo da mu presudi smrtnom kaznom. Još je u Ilijadi zapisano (I. 2.665) da je period od

pet godina maksimalni vremenski period na koji se može osuditi nehatni ubica, a minimalni na koji se može osuditi umišljajni ubica. Na osnovu svega iznatog Gagarin zaključuje da se i nehatnom ubici mogla izreći smrtna kazna, ukoliko nije otišao u progonstvo.

Analizirajući u sedmom poglavlju pitanje umišljajnog ubistva u Drakonovom zakonu, Gagarin iznosi još jednu novinu vezanu za sudove koji su sudili u takvom slučaju. Po slovu zakona sudili su samo Efeti. Pre Efijaltovih reformi 462. godine p.n.e. Areopag je sudio za sve vrste ubistva, a posle samo za umišljajno. Pošto je Solon doneo odluku o amnestiji, to se odnosilo na presude Areopaga. Ono što Gagarin pokušava da istakne je da pre Solonove odluke o amnestiji Areopag nije sudio za ubistvo. Po njemu Areopag je u tom vremenskom periodu sudio za dela koja ugrožavaju državni poredak, kao što je npr. izdaja. Gagarin držeći se slova zakona navodi u kojim slučajevima su Efeti mogli da sude: nehatno ubistvo, planiranje ubistva, pomažu članovima fratrije da donesu odluku o oprostima kada rođaci žrtve nisu živi, ubistvo prognanog ubice, ubistvo optuženog za ubistvo pre početka sudskog postupka, ubistvo u samoodbrani i dozvoljeno ubistvo. Pošto se od državnih organa u zakonu pominje samo još *basileus*, koji je proglašavao presudu, zaključuje da su jedino Efeti sudili za ubistvo. Naravno ova njegova tvrdnja odnosi se na vremenski period od VII veka p.n.e. do Efijaltovih reformi, od kada, prema Gagarinu Areopag počinje da sudi za umišljajno ubistvo. U jednom od Demostenovih govora (Dem.23.72) pisac pronalazi da se od IV veka p.n.e. oprost nije mogao dati za umišljajno ubistvo. Dakle od prvi put objavljenog Zakona (VII bek p.n.e.) do IV veka p.n.e. došlo je do dve promene Drakonovog zakona: Areopag je počeo da sudi za umišljajno ubistvo i oprost se nije mogao dati za ovu vrstu ubistva. Ovo predstavlja samo dodatnu argumentaciju za tvrdnju da se zakon odnosio i na umišljajno i na nehatno ubistvo.

U završnom poglavlju Gagarin zaključuje da je Drakon uložio naročiti napor da napiše ovako jasan i dobro stilski uobličen zakon. Nema dvoumljenja da je ovo delo jednog inovatora, a ne kompilacija običajnog prava. Odredbe su precizne, čak i ako bi se izmestile, znalo bi se šta se njima želelo propisati. Poredeći Drakonov sa Gortinskim zakonikom Gagarin ističe da kod Drakona možemo uočiti daleko jednostavniju rečenicu. On čak i kada unosi novine ne prekida vezu sa običajnim pravom, nego pokušava da ga prilagodi novonastalim društvenim prilikama. Njegov najveći doprinos je što je dotadašnju neobaveznu arbitražu pretvorio u obavezan krivični postupak, koji se sprovodi pred državnim organima, za dela i sankcije koji su unapred propisani. Činjenica da su rođaci žrtve po ovom zakonu mogli samostalno da učestvuju u nekim delovima postupka samo pokazuje da je Drakon postupno, kroz ograničavanje samopomoći, kročio put ka njenom potpunom ukidanju. Propisivanjem prostora na koji umišljajni ubica ne sme da kroči, Drakon pokazuje da je polis imao geografske granice. Po Gagarinu, ovo su samo neki od razloga, koji ukazuju na veličinu Drakonovog Zakona o ubistvu. Verovatno su tako o zakonu mislili i Atinjani, pa ga Solon nije ukinuo i ovaj zakon ostaje na snazi još nekoliko vekova nakon njegovog donošenja.

Ova knjiga je višestruko korisna: pravnicima, koji se bave izučavanjem krivičnog prava Atine u periodu od VII veka p.n.e. do IV veka p.n.e.; filolozima, koji

obrađuju jezik kojim je napisan Drakonov Zakon; istoričarima, koji proučavaju istorijske prilike tog vremena; sociolozima, koji proučavaju socijalne prilike tog perioda. Posmatrano iz ugla pravnika, Gagarin upućuje na potpuno novo čitanje odredbi zakona. Prvo, da se zakon podjednako primenjivao kako na nehatno, tako i na umišljajno ubistvo, bez obzira što umišljajno nije eksplicitno sadržano u zakonu. Drugo, da se i za umišljajno i za nehatno ubistvo moglo kao sankcija izreći progonstvo. Treće, da su do Efijaltovih reformi za sve vrste ubistva sudili Efeti. Gagarinovi argumenti za ove tvrdnje su logički prezentovani, ali će tek vreme pokazati koliko su ove hipoteze tačne. U svakom slučaju ova knjiga je obavezna literatura za svakoga ko ozbiljno želi da se bavi pitanjem ubistva u atinskom krivičnom pravu.